

La variació lingüística a la Governació d'Oriola

Linguistic variation in the Governació d'Oriola

Brauli MONTROYA ABAT i Antoni MAS i MIRALLES
Departament de Filologia Catalana. Universitat d'Alacant

Data de recepció: 23 de maig de 2012

Data d'acceptació: 5 de setembre de 2012

RESUM

Es tracta d'un estudi que intenta aproximar-se a algunes de les regles variables que existien en el català de la Governació d'Oriola en els segles XVI i XVII. La selecció de regles es concreta en quatre tipus: les que representen una conservació del català medieval, les que indiquen la persistència de trets del català oriental, les d'orientació castellanitzant i les de creació autòctona oriolana. Atesa la fragmentarietat de la documentació escrita antiga, no tots els trets escollits es poden estudiar quantitativament, tal com requereix la lingüística variacionista, però s'hi apunten tendències que, amb un major volum de documentació, podrien donar resultats satisfactoris per a la recerca. Ara bé, altres trets, com l'articulació [ʃ] o [jʃ] de mots com *peix* i l'increment [-ʃtr-] en verbs com *coneixtre*, sí que permeten un estudi de covariació.

PARAULES CLAU: sociolingüística històrica, regles variables, llengua catalana, canvi lingüístic, Governació d'Oriola.

ABSTRACT

This study explores some of the variable rules that existed in the Catalan language of the Governació d'Oriola region (an area approximately covering the current autonomous communities of Alicante and Murcia) in the 16th and 17th centuries. The rules analysed are grouped into four different types: those that preserve medieval Catalan; those that indicate the persistence of features of eastern Catalan; those that tend to incorporate Spanish language structures; and others that emerged locally within the region of Oriola. Given the fragmentary nature of written documentation from the era, not all the selected features can be studied quantitatively, as required by variationist linguistics. Nevertheless, a number of trends could provide adequate results for research, if more documentation were available. All the same, other features, such as the articulation of [ʃ] or [jʃ] in words such as *peix* ('fish') and the infix [-ʃtr-] in verbs such as *coneixtre* ('to know'), allow for a study of covariance.

KEY WORDS: historical sociolinguistics, variable rules, Catalan language, linguistic change, Governació d'Oriola.

1. LA SOCIOLINGÜÍSTICA HISTÒRICA

La majoria d'estudis engegats en la sociolingüística de la variació s'han fet a partir de mostres del discurs oral. Aquesta mena de mostres ens obliga a fer anàlisis lingüístiques sincròniques (tot i comptar amb l'avantatge del temps aparent) o, si volem recular en el temps, ja sabem que no podem retrocedir més enllà de la segona meitat del segle XIX, és a dir, de l'època en què podem comptar amb material d'enregistrament fonogràfic. Una alternativa és la possibilitat de treballar amb documentació històrica, és a dir, fer una anàlisi variacionista de la documentació antiga escrita, línia d'estudis que coneixem com a *sociolingüística històrica*.

El canvi d'estudi del nivell oral pel nivell escrit representa unes particularitats en l'anàlisi que hem de tenir presents en qualsevol estudi de sociolingüística històrica, i que podem resumir en aquests dos punts:

a) En primer lloc, si per a la metodologia del variacionisme és fonamental l'observació de les freqüències de les variants, hem de tenir en compte que en la llengua escrita l'aparició de les ocurrències tendeix a reduir-se de forma considerable, a causa del control nul que podem exercir sobre la seua producció.

b) En segon lloc, la llengua escrita representa sempre una etapa més tardana que la de l'aparició real de qualsevol fenomen lingüístic, ja que el text escrit incorpora les innovacions quan en l'expressió oral ja fa temps que es produeixen.

Aquesta condició d'àrea auxiliar, més l'escàs volum teòric i metodològic publicat fins ara i, finalment, les severes crítiques provinents d'alguns sectors contraris a les innovacions del model empíric en què es basa el variacionisme —i que a vegades procedeixen fins i tot de les mateixes files de la sociolingüística (Mas i Montoya, 2004)—, podrien ser ben bé causes justificatives de la reduïda repercussió que aquesta disciplina ha tingut en la investigació lingüística, dins la qual no és aliena tampoc la lingüística catalana. A casa nostra, per exemple, només podem assenyalar l'existència del grup de recerca al qual pertanyem, originat a la Universitat d'Alacant a partir de les recerques del nostre mestre, Francisco Gimeno, qui ens inicià en la sociolingüística de la variació i ens invità a estudiar les regles variables locals, especialment interessants perquè es trobaven en una zona de cruïlla i disputa fronterera entre les corones medievals de Castella i Aragó.

Al capdavant, i tal com ho formulà Labov (1975), la sociolingüística històrica, amb tots els seus inconvenients, ens possibilita entendre millor la llengua actual per mitjà de l'estudi de la llengua del passat i, també, ens permet reconstruir els estrats de la llengua anterior amb les aportacions de l'anàlisi de la llengua d'ara.

2. PERSISTÈNCIA I CANVI DE TRETS LINGÜÍSTICS MEDIEVALS A LA GOVERNACIÓ D'ORIOLA

En el present treball pretenem fer un repàs dels trets lingüístics que hem estudiat des de la nostra constitució com a grup de recerca. L'objectiu és observar quatre tipus de trets:

a) Els procedents del català medieval instal·lat en aquestes terres que no han seguit una evolució prototípicament valenciana que s'enceta en el segle XV al cap i casal del Regne (la *-r* final).

b) Els provinents del català oriental que persisteixen durant l'edat moderna i que continuen fins hui (la iod prèvia al fonema prepalatal fricatiu sord i l'increment incoatiu ISC/ESC).

c) Els que adopten una orientació castellanitzant a causa de la pressió del castellà en aquesta mateixa zona (el betacisme, l'ensordiment del fonema prepalatal africad i el pronom *hi* com a annex del verb *haver-hi*).

d) Els que són de creació autòctona i segueixen hui caracteritzant el parlar alacantí, hereu de l'antic oriolà (l'increment [-ʃtr-]).

En tots els casos semblen comportar-se com a autèntiques regles variables; fins ara, només hem pogut detectar algunes variables independents que en condicionaven l'evolució, però no hem estat capaços encara de descriure-les amb tota mena de detalls (Montoya, 1986 i 2003; Mas, 1994). El nostre propòsit ara és fer-ne un petit tast per a intentar copsar la rendibilitat d'un estudi més complet en el futur.

2.1. *El poblament de la Governació d'Oriola*

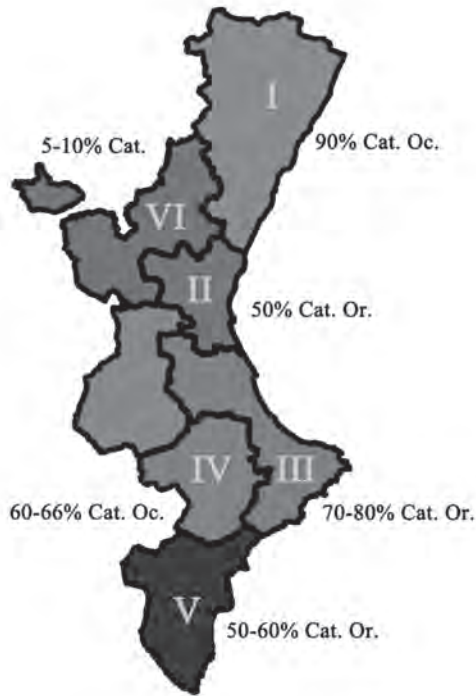
El català comença a sentir-se en aquesta àrea de cruïlla entre els regnes de València i Múrcia a partir de 1266, quan Jaume I la pobla amb cristians d'origen català i, concretament, catalanooriental (Guinot, 1999: 244-245). Després d'aquest poblament, la zona passa a pertànyer políticament a la Corona de Castella, fins que a principis del segle següent, pel pacte de Torrelles-Elx (1304-1305), acaba incorporant-se a la Corona d'Aragó i, per tant, passa a integrar-se al Regne de València, si bé ho fa amb un estatut especial que li garantirà durant tota l'època foral (fins a 1707) una certa autonomia sota la denominació de *Governació d'Oriola*. El territori actual que és hereu d'aquella administració valenciana especial és el format per les comarques del Baix Segura, el Baix Vinalopó, l'Alacantí i el Vinalopó Mitjà, situades a l'extrem sud valencià. Segons Guinot (1999), no sols van ser aquestes comarques més meridionals les poblades majoritàriament per catalans orientals, sinó que també ho van ser les veïnes de més al nord per la costa de les Marines, la Safor i la Ribera del Xúquer. En canvi, l'altra zona valenciana veïna de la Governació d'Oriola, la de l'Alcoià-Comtat, la Vall d'Albaida i la Costera, va rebre un poblament més decantat cap a l'element català occidental, tal com va ser la mitjana valenciana, atès que el 40 % dels pobladors provenien de comarques del bloc occidental i el 30 %, del bloc oriental.

Però a la dicotomia oriental/occidental, al Regne de València fundacional se'n sumava una altra de major envergadura, la que repartia els colonitzadors entre catalans i aragonesos (i castellans). Així, mentre que a la zona que després passaria a ser Governació d'Oriola els catalans (tant orientals com occidentals) representaven entre un 50 % i un 60 % (la resta eren aragonesos, sobretot, i castellans també, entre un 35 % i un 40 %), a la zona costanera de més al nord, l'element català oscil·lava entre un 70 %

i un 80 %, i a l'àrea també veïna però per l'interior, el contingent català dels colonitzadors també era més sòlid que a l'extrem sud, ja que variava entre un 60 % i un 66 %. En conjunt, els pobladors catalans van representar un 70 % de tots els rebuts al País Valencià (vegeu la figura 1).

FIGURA 1

Mapa dels percentatges de pobladors catalans i del bloc dialectal d'origen d'aquests d'acord amb cinc zones valencianes de destinació

I, II, III, IV, V = Zones valencianes amb un major nombre de pobladors medievals d'origen català.
 % = Proporció de pobladors catalans establits a cada zona.
 Cat. Or. / Cat. Oc. = Predomini de catalans orientals (Or.) o occidentals (Oc.).

FONT: Guinot (1999).

Aquestes proporcions ens fan esperar un major manteniment dels trets originaris de la llengua catalana importada en aquestes dues últimes zones, especialment a l'àrea costanera, més densament poblada per catalans, que al «con sud» valencià o antiga Governació d'Oriola, molt més exposada a la barreja amb elements castellanoaragonesos. Les hipòtesis de treball, doncs, en relació amb els quatre tipus de trets que hem proposat són les següents:

a) Alguns trets del català medieval no haurien evolucionat d'acord amb les tendències de la resta del Regne de València a causa de l'autonomia administrativa oriolana respecte a la resta del territori.

b) Alguns trets del català oriental conservats haurien obeït, a més de al motiu anterior, a la proporció més alta de pobladors d'aquest origen.

c) La influència del castellà hauria estat major que a la resta del País Valencià a causa no sols d'una proporció relativament alta de pobladors d'aquesta llengua sinó del veïnatge constant del Regne de Múrcia.

d) Els trets de creació autòctona podrien respondre a l'efecte aïllacionista de l'autonomia administrativa de què gaudia la Governació d'Oriola.

2.2. *Les regles variables*

Passem, doncs, a examinar el capteniment dels trets lingüístics variables referits d'acord amb la classificació anterior.

2.2.1. El català medieval sense «valencianitzar»

2.2.1.1. LA -R FINAL

Aquesta regla variable, tant en el passat que estudiem com en el present, no respondria a la dicotomia oriental/occidental sinó a la divisòria País Valencià / Catalunya, atès que actualment el País Valencià, per bé que amb excepcions al nord, contrasta bàsicament amb la resta de l'àmbit lingüístic per la pronunciació de les erres finals etimològiques.

L'elisió gràfica de *-r* en el context de *-rs* (*carrés, cavallés, devés, dinés, envés, espardeñés, llavòs, obrés, sellavòs*) alterna amb la seua presència.

Quant als altres contextos de la *-r* en final de mot, les elisions són més rares, però se'n donen:

a) infinitiu més pronom enclític: «per no havélo trobat» (1675).

b) infinitius (sovint en interior de frase o grup tonal): «E per a escusarr los danys que-s segueixen e es poden segui de portarr gavinets» (1581); «llimpiarr el abelló i netejàr l fanch» (1603); «vol lo señor rey que lo qui es farà veni» (1613).

c) substantius: «penes estatuides per lo señó conte y sos antecessors» (1581); «per a exemple y terró de tots» (1678) (però també: «per a què el terror de aquelles serveixca de exemple» en el mateix document); «llauradó» (1693) (però «esdevenidor» en el mateix document anterior).

d) antroponímia: «Juan Vallespí» (1653); «Nostra Señora del Socós» (Pérez, 2002: 351).

També hi detectem ultracorreccions en mots que no han de portar erra: «jutges contadors [...] per al present cómpter» (1612).

En la regió hereva de l'antiga Governació d'Oriola distingim dues zones: a) una d'elisió de *-r* en tots els contextos (el Vinalopó Mitjà, més els municipis d'Agost, Bu-

sot i Crevillent, i la pedania il·licitana de Matola) i *b*) una altra de presència majoritària de *-r*, per bé que variable (l'Alacantí sense Agost, el Baix Vinalopó sense Crevillent i Matola, i Guardamar), on s'elideix sempre davant d'un pronom enclític i a voltes en infinitius a l'interior de frase. Quina devia ser la distribució durant el sis-cents? Hi havia una zona d'elisió total i una altra de variabilitat, com ara? Eren les mateixes o s'hi han produït canvis? Com que disposem de més documentació de l'antiga capital de governació i les elisions són ben escasses (pràcticament només els exemples que hem mostrat), hem de suposar que es trobava en una etapa de reintroducció de les erres prou avançada i la variabilitat pronunciació/elisió es decantava per la primera opció, tal com passa hui a les zones costaneres de l'Alacantí, el Baix Vinalopó i el Baix Segura. La reintroducció en els segles XVII i XVIII aniria de les ciutats (Oriola, Elx i Alacant) a les poblacions menors properes, però el procés, en vista de l'estat actual, no hauria finalitzat o s'hauria aturat en la seua penetració a les localitats interiors i/o de menor demografia (Montoya, 1986: 224-226).

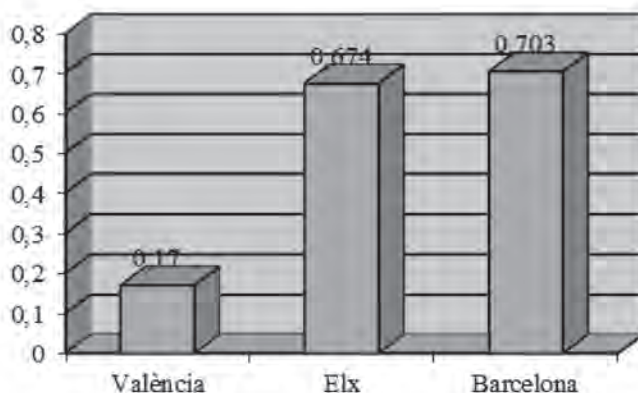
2.2.2. La dicotomia oriental/occidental

2.2.2.1. EL FONEMA PREPALATAL FRICATIU SORD

La llengua catalana realitza aquest fonema de manera monofonemàtica [ʃ] i difonemàtica [jʃ] en mots com *peix*, dicotomia que també es reflecteix en la dialectologia. Així, dins dels parlars de la llengua catalana hi distingim dues zones en relació amb la presència o absència d'aquesta iod (Veny, 1982: 23). A principi del segle XX, Alcover (1908: 238) n'assenyalà les isoglosses corresponents i delimità que les zones que pertanyen al català occidental (excepte algunes comarques valencianes meridionals i la comarca de la Safor) més la parla del tarragoní pronuncien aquest so amb la iod [jʃ], mentre que la resta del territori catalanoparlant, és a dir, el català central (excepte el tarragoní), el septentrional, el balear, l'alguerès, més el valencià meridional i el de la comarca de la Safor, no realitzen aquesta iod. Colomina (1985: 142) especifica més aquesta zona del valencià meridional que apuntava Alcover, i assenyalava que «en tots els pobles situats al sud de la línia Biar-Busot, als de l'Alt Vinalopó i a Castalla i Onil hi ha una realització monofonemàtica, a més que en dos pobles de la Marina Baixa, Orxeta i Finestrat, fan variació».

Cal assenyalar que en l'estudi de la documentació eclesiàstica d'Elx de l'edat moderna, Mas (1994) analitza la variant *x* també des d'una perspectiva diatòpica, és a dir, s'analitza aquesta variant en la documentació del mateix àmbit d'ús i de la mateixa època de les ciutats d'Elx, València i Barcelona, i en els resultats comprova que l'índex de probabilitat d'aparició que obté Elx, un 0,674, està més pròxim al que assoleix Barcelona, amb un 0,703, i se situa, en canvi, ben lluny del de València, que es queda en un 0,170 (vegeu la figura 2).

FIGURA 2
Probabilitat de la regla variable [j] > [j]

FONT: Mas (1994).

D'altra banda, en la documentació de la governació d'època moderna estudiada, s'aprecia que el dígraf *ix* va guanyant terreny a la grafia simple. Montoya (2003: 29-30) observa aquest augment en diversos documents oriolans del segle XVII (vegeu la taula 1). Mas (1994 i 2002) i Cano (1995: 35) corroboren també aquesta mateixa evolució en documentació il·licitana.

TAULA 1
*Progrés en la implantació en la documentació històrica d'Oriola
 de la grafia ix en substitució de x*

<i>Etales dins el segle XVII</i>	<i>Probabilitats d'aparició de ix</i>
1603-1615	0,17
1647-1653	0,57
1676-1697	0,73

FONT: Montoya (2003).

Arribats en aquest punt, cal plantejar-se si l'èxit del dígraf és només una qüestió gràfica, o realment justifica la implantació de la variant *ix* en el nivell oral, encara que després tornaria a la realització antiga —canvi d'anada i tornada—, ja que actualment es fa sense suport vocàlic. En altres paraules, ens hem de plantejar si aquest tret dialectal té el seu origen en un model lingüístic característicament valencià que no arriba a aquestes terres meridionals, o aquest fenomen ja existia en l'època medieval i ara es conserva com un arcaisme medieval més dins dels trets orientals de la governació oriolana.

2.2.2.2. L'INCREMENT INCOATIU ISC/ESC

Els verbs incoatius, dins de la tercera conjugació, es diferencien dels verbs purs perquè entre l'arrel i la desinença intercalen l'afix *-eix* o *-ix* (segons zones). L'afix amb *-eix* és propi del català oriental (articulat amb vocal neutra o *e* oberta) i l'afix amb *-ix* pertany a l'occidental (Veny, 1982: 24). D'altra banda, hem de destacar també el paral·lelisme que descobrim en l'evolució del fonema prepalatal fricatiu sord i aquest morfema de l'incoatiu.

Si consultem la documentació oriolana del segle XVII comprovem que el 74 % de l'increment incoatiu adopta la forma *-eix* (Montoya, 2003: 30). Igualment es constata en Almúnia (2008): les formes en *-ESC* són clarament majoritàries (*consedeix*, *prohibeix*, etc.), encara que hem d'esmentar que les altres formes també comencen a fer acte de presència. Per un altre costat, de les 21 ocurrences detectades en les diferents còpies de la consuetu de la Festa d'Elx, 19 corresponen a la forma *-eix*, mentre que les altres dues són per a l'increment *-ix* (Mas, 2002). Cal especificar, però, que aquestes dues ocurrences les localitzem en el text de les acotacions escèniques, és a dir, en la part menys formal de la consuetu. De la mateixa manera, en altres treballs sobre la llengua d'Elx de l'època moderna (Mas, 1994; Cano, 1995), encara que sense quantificar, hi veiem clarament que hi ha un predomini de l'increment *-eix*.

En suma, ens hem de preguntar si partim d'unes formes antigues amb l'incoatiu *-eix*, que deixaria pas a la forma més moderna i general en el valencià i en la resta del català occidental, *-ix*, o bé, com proposa Veny (1971: 128-132), si la diferenciació en dos blocs, *-eix* per a l'oriental i *-ix* per a l'occidental, és tan antiga com la llengua mateixa. En aquest segon supòsit, hauríem de pensar més aïna en una variació gràfica que obeiria a la influència dels hàbits fonètics del català oriental, que han acabat transcendent a la normativa fabriana inicial.

2.2.3. Els trets castellanitzants

2.2.3.1. BETACISME

L'oposició entre els fonemes /b/ i /v/ es manté ferma en la part menys castellanitzada del País Valencià, especialment fora de l'àrea central, on es parla el dialecte fonèticament més acastellanat. El sud valencià és una zona on tradicionalment s'ha mantingut la susdita oposició fins a dia de hui. Ara bé, a l'Oriola que acabarà parlant castellà, ja en el XVII, al costat d'altres símptomes d'un català parlat precàriament, recollim exemples de confusió entre els dos fonemes que criden l'atenció en el valencià meridional actual: *llabar*, *bolter*, *bista*, *behí*, *bolguera*.

2.2.3.2. ENSORDIMENT DE LA PREPALATAL AFRICADA

Més estesa que el betacisme, durant tot el segle XVII trobem l'alternança entre les grafies *j*, *g*, *tj*, *tg* i *ch*: *pucha*, *chen*, *formache*, *migchorn*, *vacha*.

Ens demanem si aquests dos canvis fonètics s'havien estès entre els oriolans (ja minoritaris) que conservaven el català a la fi del segle XVII. És a dir, serien una singularitat local que no s'estendria a la resta de la governació on el català es va mantenir fins a dia de hui. A Elx, per exemple, són molt rars els canvis gràfics que podrien representar els respectius canvis fonètics (Mas, 1994; Cano, 1995). L'evidència és que en el parlar tradicional de les comarques de l'Alacantí i el Vinalopó i a Guardamar no hi ha betacisme ni es produeix l'ensordiment de la palatal referida.

2.2.3.3. EL PRONOM *HI* COM A ANNEX AL VERB *HAVER-HI*

El valencià actual es caracteritza, enfront dels altres dialectes catalans, pel retrocés que ha patit el pronom *hi*, el qual ha quedat restringit a l'ús d'annex del verb *haver-hi*.¹ A la regió hereva de l'antic oriolà també ha desaparegut aquest ús en un procés de calc total de la morfologia castellana, que no coneix aquest pronom. Però quina era la situació en temps de la Governació d'Oriola? Era una situació de variabilitat que apuntava ja cap a l'estat actual. Hi registrem casos de manteniment (més cap al principi del segle XVII), d'elisió (a totes les èpoques) i d'inversió en el cas del present d'indicatiu. Vegem-ho esquemàticament:

— Casos de manteniment:

«Ploga que no ploga, forment *hi ha* en Oriola» (1612)

«el benefici i profit que *i auria*» (1612)

«lo registre de les egües que *hi-à* en Oriola» (1620)

«com *hi agués* qüestió ab lo noble don Ramon de Rocafull» (1620)

— Casos d'elisió:

«Li begueren el aygua novella que en aquella *ø hauria*» (1608)

«si *ø agués* abundància de més gent» (1612)

«la falta que *ø haurà*» (1612)

«*ø havia* un home y una dona» (1676)

«*ø havia* dos hòmens» (1676)

«*ø havia* oculta o amagada carn de ovella» (1684?)

— Casos d'inversió:²

«la poca gent que *ø havia* i de present *a-y*» (1612)

«ploga que no ploga, forment *a-y* en Oriola» (1612)

Aquesta última és una frase d'un refrany oriolà antic³ que apareix fins a cinc voltes en un document de 1612 on es contenen les declaracions d'alguns hòmens il·lustres de la ciutat:

1. El pronom *hi* també tenia l'accepció de complement datiu en la combinació amb pronom acusatiu: «que no *li* (< *lo hi*) tocàsem». Recordem que hui aquest ús de *hi* ha estat substituït al País Valencià per *li* (la mateixa frase seria actualment «que no *li'l* tocàrem»).

2. D'altra banda, no són rars els casos d'inversió en segles anteriors i per tot el territori lingüístic (Veny, 1971): «e *a-y* ocells que volen caçar ab cominal carn per a què sien ben temprats»; «*A-y* una malaltia que-s fa als falcons»; «*A-y* alguns astors o sparvers que an bona talla e bona pena» (*Llibre de caça*).

3. L'esment més antic que coneixem és «Ploga ho no ploga, blat *ha* en Oriola» (s. xv).

- «ploga que no ploga, forment *a-y* en Oriola» (Pero Maça)
 «ploga o no ploga, forment *i ha* en Oriola» (Joseph Solanes)
 «ploga que no ploga, forment *i ha* en Oriola» (Pere Vilafranca)
 «ploga que no ploga, forment *y ha* en Oriola» (Joseph Orumbella)
 «ploga que no ploga, forment *i ha* en Oriola» (Baltasar Viudes)

Només el primer, Pero Maça, d'ascendència aragonesa, empra la forma amb inversió, que hem de suposar castellanitzada. Els altres quatre declarants, segurament d'ascendència catalana, mantenen un català més genuí amb l'ús sense inversió. Ara bé, alguns dels qui mantenen la forma genuïna en el refrany, no ho fan en la resta de la declaració, en què introdueixen la castellanitzada:

- «los camps [...] són dels més opulents i fèrtils que *a-y* en tot lo Regne» (Orumbella)
 «per la falta que en aquella *a-y* de gent de treball» (Viudes)

És a dir, el refrany hauria ajudat a conservar un estadi més antic i «pur» de la llengua que ja s'hauria castellanitzat en el llenguatge corrent. Tanmateix, això no afectaria tothom ja que els dos prohoms de llinatges «més catalans»,⁴ Solanes i Vilafranca, usarien sempre la forma sense invertir (*i ha*) i mantindrien en els altres temps verbals el pronom *hi* («*i* avia, haver-*i*, *i* aurà»). Per tant, s'hi configura una regla variable que dependria de l'ascendència familiar dels parlants.

Però el 1676 seguim observant l'alternança: dos oriolans que declaren en un procés diuen sempre *a-y*, i tres habitants de la veïna Benejússer fan sempre *y a* (Montoya, 1986: 244). No observem diferències d'ascendència entre ells ni tampoc socials. L'única diferència és la geogràfica (amb molt pocs quilòmetres de distància) i l'oposició ciutat (= Oriola) / poble (= Benejússer). Suposem, doncs, que la variant acastellanada d'aquesta regla variable viatjaria de la ciutat als pobles dels voltants.

També a Elx s'observava alternança de l'ús amb el desús de *hi* durant l'època objecte d'estudi (Mas, 1994: 89-90; Cano, 1995: 69-71). Actualment el pronom *hi*, en el parlar hereu de l'antic oriolà, és pràcticament inexistent (Colomina, 1985: 318).

2.2.4. Trets de creació autòctona

2.2.4.1. L'INCREMENT [-ftr-]

En una sèrie de verbs oriolans de la segona conjugació observem un tret singular, l'infix [-ftr-]: *amanextre*, *conexitre*, *pareixtre* i *regone(i)xtre*. Ara bé, també detectem els mateixos verbs que apareixen a voltes sense aquest increment: *parèixer*, *regonèixer* (i *reconèixer*, també). Alguns, però, com *comparèixer*, només l'enregistrem sota aquesta forma general a tota la llengua. En el parlar d'Elx de l'edat moderna és també habitual el mateix increment i amb l'afegitó de les formes de futur, que, no debades, deriven de les d'infinitiu: *parextrà*, *naixtran* (Mas, 1994: 96; Cano 1995: 98). Encara que aquestes dues formes il·licitanes són dels anys 1609 i 1610, respectivament, el fe-

4. Vegeu Moll (1982).

nomen degué originar-se a la capital de la governació abans del segle XVII, atès que la forma més antiga la localitzem en aquesta ciutat ja el 1603 (Montoya, 1986: 230). De la resta del segle a Oriola hem aconseguit recopilar 27 ocurrencies que van dels anys 1603 al 1698, entre infinitius i futurs del model verbal afectat de la segona conjugació. Les formes amb [-ftr-] estan lleugerament per sota de les més generals en la llengua. Encara que són poques ocurrencies, podem fer un assaig de les tendències del canvi en el pla cronològic (1603-1614, 1650-1654 i 1676-1698) i estilístic (redacció inicialment escrita dels escrivans, o estil formal, i transcripció que feien de les declaracions orals dels testimonis, o estil col·loquial) (Montoya, 1986: 26-30; Fresquet, 1997: 35-49). Els resultats exhibeixen una menor presència de l'infix [-ftr-] en el registre més formal (0,39) i una tendència descendent en el registre col·loquial a través del temps, com ens mostra la taula 2.

TAULA 2
L'increment verbal [-ftr-] en el registre col·loquial durant el segle XVII

<i>Etapas dins el segle XVII</i>	<i>Percentatges d'aparició en l'estil col·loquial</i>
1603-1614	0,80
1650-1654	0,67
1676-1698	0,29

FONT: Montoya (2003).

Actualment, l'infix [-ftr-] és una regla categòrica que s'estén a tots els municipis catalanoparlants que envolten l'Horta d'Oriola: Crevillent, Elx, Santa Pola i Guardamar fan sempre els infinitius (*naxtre*) i han afegit els futurs (*naxtré*). Fins i tot han incorporat altres verbs a la llista, no sols de la segona conjugació (*vençtre*, *crextre*) sinó també de la tercera, encara que més habitualment en futurs i condicionals (*ixtré* < 'eixiré', *culldria* < 'colliria'), però també en algun infinitiu (*cluxtre* < 'cluirir'). El fenomen arriba, geogràficament, fins a l'illa de Tabarca, que presenta el polimorfisme de *nàxer* i *naxtre*, però s'interromp a les comarques contigües de més al nord: el Vina-lopó Mitjà i l'Alacantí (Segura, 1998).

3. CONCLUSIONS

La sociolingüística històrica és una alternativa que hem de tenir en compte per a analitzar la llengua en el nivell escrit i en estats anteriors a mitjan segle XIX, quan no tenim testimonis enregistrats de la llengua oral. Tot i els condicionaments ja assenyalats sobre la menor freqüència de les variants i a causa de la dificultat de la datació dels fenòmens lingüístics, aquesta línia d'estudis podem considerar que ja comença a donar els seus fruits, tal com demostra la confirmació de les hipòtesis que hem presentat:

- a) L'elisió de la *-r* final té el seu origen en el català medieval que no ha seguit l'evolució prototípicament valenciana que s'enceta en el segle XV al cap i casal del Regne.
- b) Les variables [ʃ] > [jʃ] i ESC > ISC són exponent d'una conservació del català oriental fins hui en el primer cas i fins a l'edat moderna en el segon.
- c) El betacisme, l'ensordiment de la prepalatal africada i l'elisió del pronom *hi* annex al verb *haver-hi* adopten una orientació castellanitzant a causa de la pressió del castellà en aquesta mateixa zona.
- d) L'increment [-ʃtr-] és de creació autòctona i segueix hui caracteritzant una part del parlar alacantí, hereu de l'antic oriolà.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- ALCOVER, Antoni M. (1908). «El català davant els filòlegs estrangers. Una mica de dialectologia catalana». *Bolletí de la Llengua Catalana*, vol. IV, p. 194-303.
- ALMÚNIA, Antoni (2008). *Libre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola*. Edició i estudi preliminar d'Antoni Mas i Miralles. València: Universitat de València. (Fonts Històriques Valencianes; 35) [1a ed., 1620]
- BELTRAN CALVO, Vicent [et al.] (1993). «Aproximació al lèxic del parlar de Guardamar». A: ALEMANY, R. [et al.] (ed.). *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Alacant: Universitat d'Alacant; València: Universitat de València; Castelló: Universitat Jaume I, p. 495-512.
- CANO IVORRA, M. Antònia (1995). *El Llibre del Mostassaf d'Elx: Edició crítica i estudi lingüístic*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert: Ajuntament d'Elx.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1985). *L'alacantí: Un estudi de variació lingüística*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- FRESQUET, Rafael (1997). *Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*. Albalat de la Ribera: Ajuntament d'Albalat de la Ribera.
- GUINOT, Enric (1999). *Els fundadors del Regne de València: Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*. València: Tres i Quatre. 2 v.
- LABOV, William (1975). «On the use of the present to explain the past». A: HEILMANN, L. (ed.). *Proceedings of the 11th International Congress of Linguists*. Bolonya: Il Mulino, p. 825-851.
- MAS I MIRALLES, Antoni (1994). *La substitució lingüística del català: L'administració eclesiàstica d'Elx en l'edat moderna*. Alcoi: Diputació d'Alacant.
- (1999). «Introducció a la toponímia (anàlisi i proposta didàctica)». *Revista del Vinalopó*, núm. 2, p. 7-25.
- (2002). *La variació lingüística en la consuetud de la Festa d'Elx*. València: Denes. (Investigació Francesc Ferrer Pastor; 9)
- MAS I MIRALLES, Antoni; MONTOYA, Brauli (2004). «La sociolingüística de la variació als Països Catalans: estat de la qüestió». *Caplletra*, núm. 37, p. 245-267.
- MILLÁN, Jesús (1976). «Aproximació a l'estudi del canvi de llengua a la comarca d'Oriola». *Serra d'Or* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia], núm. 196, p. 29-31.
- (1984). «La llengua catalana en Orihuela, ss. XII-XIX. Testimonios y comentarios». A: *Campaña «Carles Salvador»*. València.

- MOLL, Francesc de Borja (1982). *Els llinatges catalans*. Mallorca: Moll.
- MONTOYA ABAT, Brauli (1986). *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'edat moderna*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- (2002). «Un capítol de la repressió sobre el català en la instrucció escolar: la *Carta Orden* rebuda a Oriola el 1787». A: *Miscel·lània Joan Veny*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 237-262.
- (2003). «L'oriolà: una varietat siscentista de la llengua catalana». A: *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 7-54.
- MONTOYA ABAT, Brauli; CREMADES, Francesc (2012). «Rerefons lingüístic i mèdic d'un text sobre l'epidèmia de 1678 a Oriola (1: rerefons lingüístic)». *Estudis Romànics* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. 34, p. 165-207.
- PÉREZ NAVARRO, Vicent-Josep (2002). «Relíquies de toponímia catalana a l'Horta d'Oriola (Baix Segura)». A: *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València: Universitat de València: Denes, p. 341-356.
- (2007). «Algunes notes sobre el català a l'Horta d'Oriola a començaments del segle XVII: les anotacions d'en Francesc Menargues, veí de Guardamar, al *Llibre sobresequier* l'any 1622». A: *Homenatge a Joseph Gulsoy*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-129.
- SEGURA I LLOPES, Carles (1998). *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*. Elx: Ajuntament d'Elx.
- VENY, Joan (1971). «*Regiment de preservació de pestilència*», de Jacme d'Agramont (s. XIV). Tarragona: Diputació Provincial.
- (1982). *Els parlars catalans*. Mallorca: Moll.